

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

خط در گرافیک

رشته گرافیک

زمینه خدمات

شاخه آموزش فنی و حرفه‌ای

شماره درس ۳۶۶۸

نجاتی، مسعود	۷۴۱
خط در گرافیک / مؤلف: مسعود نجاتی. - تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های	۱۶
درسی ایران، ۱۳۹۴.	خ ۲۹۲ ن
۱۳۲ ص. مصور. - (آموزش فنی و حرفه‌ای؛ شماره درس ۳۶۶۸)	۱۳۹۴
برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف، دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای	
و کاردانش وزارت آموزش و پرورش.	
۱. خط (هنر). ۲. گرافیک - فن. الف. ایران. وزارت آموزش و پرورش. دفتر	
تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش. ب. عنوان.	

همکاران محترم و دانش آموزان عزیز :
پیشنهادات و نظرات خود را درباره محتوای این کتاب به نشانی
تهران - صندوق پستی شماره ۴۸۷۴/۱۵ دفتر تألیف کتابهای درسی
فنی و حرفه‌ای و کاردانش، ارسال فرمایند.
پیام‌نگار (ایمیل) info@tvoccd.ir
وب‌گاه (وب‌سایت) www.tvoccd.sch.ir

این کتاب در آبان‌ماه سال ۱۳۸۸ با توجه به نظرات هنرآموزان کشور، توسط خانم ماندانا منوچهری
مورد تجدیدنظر قرار گرفته است.

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش
نام کتاب : خط در گرافیک - ۴۹۱/۶
مؤلف : مسعود نجابتی
اعضای کمیسیون تخصصی : کامران افشار مهاجر، مهدی چوبینه، حمید رحیمی بافرانی، محمدرضا طهماسب‌پور،
ماندانا منوچهری، فرزانه ناظران‌پور و خدیجه بختیاری
آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)
تلفن : ۹-۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
وب‌سایت : www.chap.sch.ir

مدیر امور فنی و چاپ : لیدا نیک‌روش
طراح جلد : ماندانا منوچهری
صفحه‌آرا : مریم نصرتی
حروفچین : فاطمه باقری‌مهر
مصحح : رضا جعفری، علیرضا کاهه
امور آماده‌سازی خبر : سپیده ملک‌ایزدی
امور فنی رایانه‌ای : حمید ثابت کلاچاهی، سیده شیوا شیخ‌الاسلامی
ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش)
تلفن : ۵-۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹
چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار : ۱۳۹۴

حق چاپ محفوظ است.

هنر عبارتست از دمیدن روح تعهد در انسانها

امام خمینی (ره)

فهرست

پیشگفتار

مقدمه

۲	فصل اول : تاریخچه خط و پیدایش الفبا
۱۱	فصل دوم : طراحی گرافیک
۱۱	گرافیک چیست؟
۱۳	عناصر اصلی گرافیک
۱۳	نوشتار
۱۵	تصویر
۲۰	رابطه نوشتار و تصویر
۳۰	فصل سوم : روش‌های نگارش
۳۳	خوشنویسی
۶۷	حروفچینی
۷۳	دست‌نویس
۸۰	فصل چهارم : طراحی حروف
۸۱	اصول مطرح در طراحی قلم
۸۹	طراحی حروف با استفاده از قلم الگو
۹۱	معرفی چند شیوه طراحی حروف با توجه به «قلم الگو»
۱۰۲	فصل پنجم : نوشتار و گرافیک
۱۳۲	فهرست منابع

پیشگفتار

به طور کلی نوشتار نوعی ثبت و ذخیره سازی اطلاعات است، اگر چه تنها گونه آن نیست و پیش از پیدایش خط و حتی همزمان با آن، حافظه انسان این وظیفه را به عهده داشته است.

در نوشتار، اطلاعات به شیوه عینی نگاشته شده و اگر متن مورد نظر به صورت ثبت شده باشد، در تمامی شرایط زمانی و مکانی، برای تمام افرادی که توانایی خواندن آن را داشته باشند، مورد استفاده قرار می‌گیرد. حافظه در این روش، نقش اساسی دارد، ولی نه به صورت نگهداری جزء به جزء اطلاعات بلکه با یادگیری قواعد نگارش و شکل حروف و کلمات.

میزان اطلاعاتی که حافظه انسان قادر به نگهداری آن است، بسیار محدود است، در حالی که برای اطلاعات نوشتاری، حداقل به صورت نظری محدودیتی وجود ندارد. ذخیره اطلاعات در قالب نوشتار، انسان را از وظیفه دشوار حفظ کامل و احتمالاً دائمی بسیاری مطالب غیر ضروری رها کرده و امکان بازنگری آن‌ها را به دست می‌دهد.

آشکار است در مرحله نخستین خط و پیدایش شکل‌های اولیه الفبا، زیبایی حروف به معنی امروزه آن مطرح نبوده است، ولی به ویژه از زمانی که ابداع انواع خطوطی که با هدف کتابت قرآن انجام شد، هم به زیبایی و موزون بودن آن توجه شد و هم حسی روحانی و معنوی در آن جلوه یافت.

خط رایج کنونی ایران از دو خط کوفی و نسخ گرفته شده و این دو، خود از دو الفبای نبطی و سریانی در حدود یک قرن پیش از هجرت گرفته شده است. از خط کوفی، شش قلم، محقق، ریحان، ثلث، نسخ، رقاع و توقیع استخراج شده و افزون بر این قلم‌های شش گانه، بعدها قلم دیگری از قلم توقیع و قلم رقاع وضع شد که به قلم تعلیق معروف گشت.

سپس دو خط دیگر به نام شکسته تعلیق و نستعلیق از آن استخراج شد. خط شکسته نستعلیق، اندک، اندک جانشین خط شکسته تعلیق شد که خواندن آن دشوار بود. امروزه افزون بر خط نستعلیق و شکسته نستعلیق، نسخ روزنامه‌ای رایج است که ریشه و مبنای بسیاری از خطوط تزئینی و نشانه نوشته‌ها است.

موضوع کتاب حاضر، چگونگی کاربرد خط کنونی فارسی در گرافیک معاصر ایران است که آخرین بار، در سال ۱۳۸۸ بر اساس نظرات هنرآموزان محترم و اعضای کمیسیون برنامه ریزی و تألیف رشته گرافیک توسط خانم ماندانا منوچهری (هنرآموز و عضو کمیسیون تخصصی)، مورد تجدید نظر قرار گرفت.

لازم به توضیح است که شیوه‌هایی که برای طراحی حروف با توجه به «خط الگو» در این کتاب توضیح داده شده است، شیوه آموزشی ابداعی آقای صداقت جباری، عضو هیأت علمی گروه ارتباط تصویری دانشگاه تهران است که برای هنرآموزان و همچنین هنرجویان قابل استفاده است.

آشکار است که چگونگی تدریس گفتارهای این کتاب و انجام تمرین‌های آن، چندان مطلق و بدون انعطاف نیست و با در نظر گرفتن شرایط، توانایی‌ها و ویژگی‌های هنرجویان، آموزش مناسب به تشخیص هنرآموز محترم و برپایه تجربیات او باید انجام شود. اما بر این نکته تأکید می‌شود که نقش معلم نباید تنها منتقل کردن و بیان اطلاعات باشد؛ بلکه هنرآموزان محترم، وظیفه ایجاد روحیه همکاری در کلاس و هدایت بحث‌های هنرجویان و گفت‌وگوهای آن‌ها در مورد تمرین‌های یکدیگر را باید وظیفه مهم خود بدانند و به آن توجه و اهتمام داشته باشند.

هدف کلی

توانایی انتقال مفاهیم در آثار گرافیک با استفاده از نوشتار، از طریق
انتخاب درست قلم‌ها و گونه‌های مختلف نگارش و طراحی حروف و ایجاد
خلاقیت در آن

مقدمه

در آستانه دوران تاریخی، نیاز جوامع رو به رشد انسانی به برقراری و تسهیل در امر ارتباط، انتقال مفاهیم و ثبت اطلاعات، موجب پیدایش خط و نوشتار گردید. خطوط اولیه شامل نظام مدونی از نشانه‌های تصویری پرشمار بود که خود گامی مهم در مسیر پیشرفت تمدن بشری محسوب می‌شد.

محدودیت‌های خاص خطوط تصویرنگار در بیان مفاهیم و اندیشه‌ها، موجب شد تا بشر با تغییراتی در خطوط تصویری، خط اندیشه‌نگار را پدید آورد. در پی آن خط رفته رفته از صورت تصویری فاصله گرفت و به خط‌های آوایی و الفبایی که شکل‌هایی انتزاعی و ساده بودند، تغییر شکل داد. گرچه در این سیر تکاملی، خط از شکل تصویری دور می‌شد اما در حوزه ارتباط عمومی هیچگاه از آن بی‌نیاز نشد.

زیرا تصویر با برخورداری از بیانی همگانی می‌توانست محدوده بیانی خط را گسترش داده و موجب تفهیم و تفاهم و تاثیرگذاری بیشتر و عمیق‌تر گردد.

در این ارتباط نخست نوشته با تصاویر توصیفی و یا تصاویر با نوشتار توضیحی همراه شد که بعدها این تلفیق (تصویر و نوشتار) به مهمترین روش انتقال پیام در گرافیک تبدیل شد.

در مراحل بعدی تلفیق وجوه زیبا شناسی بصری با خط، خوشنویسی را پدید آورد در پی آن آمیختن خط و تصویر به منظور نمایش زیبایی، القای احساسات، تاثیرگذاری و تازه‌جویی گونه‌های دیگری از آثار نوشتاری را پدید آورد که نمونه‌های مختلفی از این آثار در قدیمی‌ترین آثار مکتوب، نظیر مهرها، سکه‌ها، ظروف، کتیبه‌ها، ابنیه و نسخه‌های خطی و چاپی مشهود است. شکل جدیدی از این برخورد با خط، تحت عنوان «تایپوگرافی» در گرافیک معاصر جایگاهی ویژه پیدا کرد. فن تایپوگرافی که در آغاز رواج صنعت چاپ به عنوان تخصصی در ابداع و گزینش و تنظیم حروف گوناگون برای چاپ مطرح شد بود در شکل معاصر مفهومی گسترده‌تر پیدا کرد.

«تایپوگرافی» در شکل معاصر به مفهوم تقویت ویژگی بصری حروف و جنبه تصویری در نوشتار به منظور تفهیم و تاثیرگذاری بیشتر در مخاطب و نیز حساسیت بخشی به حروف از طریق توجه به جنبه‌های خلاق در طراحی و کاربرد حروف است. این گونه بیان گرافیک به ویژه در دهه‌های اخیر در طراحی خط لاتین رشد یافت و در پی آن تایپوگرافی به تدریج در دیگر خطوط جهان نیز رایج شد. در کشور ما نیز طراحان گرافیک کوشیده‌اند تا با استفاده از امکانات خط فارسی که البته گوناگونی‌ها، محدودیت‌ها و ویژگی‌های خاص خود را دارا است، اهداف و وظایف گرافیک معاصر و تایپوگرافی را محقق سازند. در این زمینه به ویژه با تکیه بر گنجینه خطوط اسلامی و ظرفیت‌های فراوان آن حرکت‌های شایان توجهی صورت گرفته و تایپوگرافی را به یکی از وجوه شاخص گرافیک ایران بدل کرده است.

سخنی با هنرآموزان

کتاب حاضر به منظور آشنا کردن هنرجویان عزیز با پدیده خط و بهره‌برداری هرچه صحیح‌تر و خلاق‌تر از آن در گرافیک، روش‌های مختلف نگارش شامل خوشنویسی، حروف چاپی، دست نویس، و اصول و قواعد حاکم بر آنها را معرفی کرده و به دنبال آن مقدمه‌ای بر طراحی قلم و بهره‌برداری از هر یک از روش‌های یاد شده، به کمک شگردهای حساسیت بخشی را تبیین می‌نماید. به این منظور علاوه بر مباحث نظری و تصاویر متعددی که جهت آشنایی هرچه بیشتر با این گستره آمده، تمریناتی در نظر گرفته شده که هنرآموزان گرامی می‌توانند در جهت دستیابی به نتیجه مطلوب‌تر در ترتیب و نحوه اجرای آن از تجربیات موفق خود استفاده کنند. افزون بر این لازم است در جهت موفقیت هرچه بیشتر هنرجویان در این زمینه، توجه آنان را به ارتباط این درس با کارگاه‌های گرافیک و صفحه‌آرایی جلب نموده و امکان ارتباط لازم میان مباحث و فعالیت‌های عملی یاد شده را فراهم نمایند. در پایان هر فصل تمرینات عملی آورده شده است و هنرآموزان گرامی می‌توانند با توجه به روحیه کلی کلاس و تعداد هنرجویان و زمان آموزشی، تمرینات بیشتر و متنوع و البته متناسب با محتوای آموزشی کتاب نیز به هنرجویان ارایه کنند. در پایان به هنرآموزان گرامی توصیه می‌شود، در طراحی سؤالات بخش نظری حتماً به هدف‌های رفتاری هر فصل توجه کافی داشته باشند.

با آرزوی موفقیت برای شما عزیزان